

Літэратура

1. Арутюнова, Н.Д. Речевой акт / Н.Д. Арутюнова // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 412 – 414.
2. Беляева, Е.И. Модальность и неграмматические аспекты директивных речевых актов в современном английском языке/Е.И. Беляева. – Воронеж, 1988. – 120 с.
3. Богданов, В.В. Классификация речевых актов / В.В. Богданов // Личностные аспекты языкового общения: Межвуз. сб. науч. тр. – Калинин: Изд-во Калининск. ун-та, 1989. – С. 25 – 37.
4. Добрушина, Е.Р. Способы выражения верификации в современной русской диалогической речи / Е.Р. Добрушина // Синтаксис. Изучение и преподавание. Сборник работ учеников В.А. Белошапковой. – М.: Диалог. – МГУ, 1997. – С. 196–210.
5. Падучева, Е.В. Семантические исследования / Е.В. Падучева. – М.: Шк. Языки русской культуры, 1996. – 464 с.
6. Серль, Дж. Классификация иллокутивных актов / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике (Теория речевых актов). – М., 1986. – С. 170 – 195.
7. Сусов, И.П. Прагматическая структура высказывания / И.П. Сусов // Языковое общение и его единицы: Межвузовский сборник научных трудов. – Калинин: КГУ, 1986. – С. 4 – 18.

Т.А. Грачыха (Віцебск)

НАМІНАЦЫІ ІХТЫЯФАЎНЫ БЕЛАРУСКІХ ГАВОРАК НА ІНШАСЛАВЯНСКІМ ФОНЕ

Намінацыі іхтыяфаўны ўваходзяць у склад заалагічнай лексікі, складаюць старажытны пласт слоўнікавага складу беларускай мовы. Народныя гаворкі ў абазначэнні відаў фаўны рыб вызначаюцца шырокай полінайменнасцю, ім вядомы як навуковыя намінацыі, так і шматлікія дыялектныя іхтыялагічныя адпаведнікі. У беларускіх гаворках назвы найбольш значных відаў рыб супадаюць з вядомымі беларускімі найменьнямі агульнаславянскага паходжання, напрыклад, *язь, карась, лінь, плотка, акунь* і інш. Аднак узаемадзейне гаворак паміж сабой і з літаратурнай мовай, запазычванне з суседніх гаворак і моў прыводзяць да ўзнікнення лексічных пранікненняў на тэрыторыю Беларусі. Напрыклад, рускамоўны ўплыў назіраецца ў намінацыях *налім, быстранка, падкаменшчык*, уплыў польскай мовы адзначаецца ў словах *стронга, мянтуз, сялява, вэнгош* і інш. У назвах рыб прасочваюцца старажытныя славянскія сувязі, на што ўказваюць іхтыялагічныя адпаведнікі ў беларускай мове, яе гаворках і ў іншых славянскіх мовах. Звернемся да разгляду беларуска-іншаславянскіх намінацый некаторых прадстаўнікоў фаўны рыб.

Усім вядомы такі від іхтыяфаўны, як *шчупак* (рус. *щука*). Паводле дыялекталагічных даследаванняў самай пашыранай на Беларусі з’яўляецца назва *шчупак*, асабліва ў заходняй яе частцы. Рускі адпаведнік *шчука* таксама агульнавядомы, але пераважна ва ўсходняй зоне, можа выкарыстоўвацца для абазначэння самкі [6, с. 78 – 79; 10, с. 320]. Параўнайце польскія адпаведнікі *szczupak, szczubel, szczuka* [16, с. 9 – 10]. Назва *шчупак* лічыцца агульнапрынятай у польскай мове, сустракаецца на Украіне і на Смаленшчыне [10, с. 97]. Паводле В.Ц. Каламіец, найменне *шчука* вядомае ва ўсіх славянскіх мовах [8, с. 94].

Адзінкавыя назвы *апралёўка, марцоўка*, дадзеныя шчупаку ў залежнасці ад часу нерасту, адзначаны ў Полацкім, Глыбоцкім раёнах [3, с. 23; 6, с. 79]. Адпаведнікі *мартовка, апрэлька* выяўлены ва Украінскім Палессі [4, с. 8]. Намінацыі *жыгёлка (жыгёлка)* адзначаны ў Пастаўскім раёне [3, с. 23], *жагоўка (жагаўка)* ‘навялікі шчупак’ – на Гомельшчыне [6, с. 79]; параўн. ўкраінскае палескае *жагоўка* ‘малады шчупак’ [4, с. 8].

Такія найменні, як *шчуронак, шчурата* ‘памянш. да шчупака’, засведчаны ў Верхнядзвінскім і Глыбоцкім раёнах [3, с. 23]. На Смаленшчыне адзначана назва

шукренок [5, с. 1012], у рускіх разанскіх гаворках – *шурок, шурёнок, шурочек* – ‘малёк шчупака’ [18, с. 608].

Беларускія навуковыя намінацыі *мянту́з (мянёк)* маюць у рускай мове адпаведнікі *налім*. У “Лексічным атласе беларускіх народных гаворак” рускамоўная лексема *налім* не засведчана [10, к. 321]. Аднак яна адзначана ў “Слоўніку гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча”, а таксама на Мсціслаўшчыне [6, с. 74]. Паводле нашых матэрыялаў, асаблівасцю гаворак Паазер’я з’яўляецца макраарэал наймення *налім*, распаўсюджанага пад уплывам рускай мовы паўсюдна, за выключэннем паўднёва-заходніх раёнаў [3, с. 17 – 18].

У беларускіх гаворках найбольш пашыранымі з’яўляюцца навуковыя намінацыі *мянту́з, мянёк*. Назва *мянту́з* з яе шматлікімі дыялектнымі адрозненнямі *мінту́с, мынту́з, менту́з, манту́с, мату́з, мяту́з* і інш. з’яўляецца агульнавядомай на Беларусі, пераважае на захадзе Гродзеншчыны, у паўночна-заходняй зоне, на ўсходзе Віцебшчыны і Магілёўшчыны [6, с. 73; 10, к. 321; 3, с. 17 – 18]. Назва *мянту́з* і яе відазмяненні характэрны для беларускай і польскай моў, параўнайце польскае *mięntus, mientuz, mentuss, mietuz* [16, с. 18; 9, с. 218]. У лексікаграфічных крыніцах адзначаецца ўкраінскае дыялектнае *мѐнтуз, мѐнтус, менту́с*, рускае дыялектнае *ма́нтус*, на Смаленшчыне і Браншчыне – *мѐнтух* [9, с. 216-218; 5, с. 408; 7, с. 146]. Даследчыкі адзначаюць, што карань *теп-* шырока распаўсюджаны як у славянскіх, так і неславянскіх еўрапейскіх мовах. Гэта дазваляе сцвярджаць, што гэты карань індаеўрапейскага паходжання [7, с. 149], магчыма, з’яўляецца праславянскім прафінскамоўным запазычаннем: мардоўскае *теп* ‘мянтуз’, фінскае *топпи* ‘сом’ [12, с. 108]. У беларускіх гаворках найменне *мень* пераважае ў паўднёва-ўсходняй зоне, наменклатурная назва *мянёк* – у цэнтральнай зоне і паўднёвым рэгіёне [10, к. 321; 6, с. 73-74]. Параўнайце іхтыялагічныя адпаведнікі: украінскае *минь, миньок, мень* [13, с. 335; 14, с. 125], смаленскае *менушок, мень* [5, с. 408], пскоўскае *мѐныш* [15, с. 114], бранскае *менек, мень, мен, мины* [7, с. 146].

Беларускай наменклатурнай назве *жэ́рах* адпавядае рускі номен *жэ́рех*. Дадзеная намінацыя пашырана не па ўсёй Беларусі, адзначана ў Гомельскім рэгіёне і на поўначы Беларусі ў басейне Заходняй Дзвіны, мае фанетычныя варыянты *жэ́рiх, жэ́рѣк* (Гарадоцкі раён), *шэ́рах* (Докшыцкі раён) [6, с. 70; 3, с. 13 – 14]. Як паўночнабеларускія адзначаны намінацыі *жереспер, жересть, живостер, жересель*, як заходнебеларускія – *шереспер, белоспер, делеспер* [3, с. 14 – 15; 19, с. 167, 172-173]. Даследчыкі адзначаюць вядомыя на Беларусі і Смаленшчыне такія найменні, як *шэраспер, жэрасель* [6, с. 70]. Пашырэнне на поўначы Беларусі найменняў, роднасных назве *жэ́рах*, тлумачыцца ўплывам рускіх гаворак. Параўнайце рускія дыялектныя намінацыі: *шереспѣр, шерештѣр, шерех*, якія, на думку этымологаў, паходзяць ад рускага слова *шереспериться* ‘топорищиться’, а рускае найменне *жэ́рех*, дыялектнае *жерѣха, чѣрех* ад рускага *жор* ‘клёў рыбы, апетыт’ [20, т. 3, с. 275]. Этымологі лічаць, што намінацыя *жэ́распер* уяўляе кантамінацыю найменняў *жэ́рах* і *распѣр*. Параўнайце польскае *rozpiór*, балгарскае *распер* [9, с. 137; 20, т. 3, с. 245], верхнядзвінскае *распѣр* [17, с. 4].

Беларускай наменклатурнай назве *пячкúр* адпавядае рускі номен *песка́рь*. Дадзены прадстаўнік рыб трымаецца пясчанага дна, што і паўплывала на ўтварэнне намінацыі. Паводле В.Ц. Каламіец, назва *пячкúр* узыходзіць да праславянскай асновы *рѣсъкъ* [8, с. 42]. На думку іншых этымологаў, дадзеная намінацыя ўзнікла ў выніку спалучэння рускай назвы *пескарь* з польскай – *piaszczurka* [12, с. 115 – 116]. Найменне *пяска́р* і яго фанетычныя адрозненні *піска́р, піска́рь* пашыраны ў гаворках Віцебшчыны [3, с. 19 – 20]. Паводле дыялекталагічных крыніц, намінацыі *пячкúр, пяшкúр, пяску́р, пяска́р* агульнавядомыя на тэрыторыі Беларусі [6, с. 75]. Лексічныя адпаведнікі адзначаны ў суседніх славянскіх мовах: украінскае літаратурнае *піска́р* [13 с. 453],

українське палеске *пескар* [14, с. 158], беластоцке *piskur, piskor, piskar, piskun* 'пячкур' і 'ўюн' [1, с. 77].

Беларуска-іншаславянскія паралелі ў абазначэнні дадзенага прадстаўніка іхтыяфаўны можна прасачыць і на прыкладзе намінацыі *келб*, найбольш пашыранай у гаворках Гродзеншчыны і ў паўночна-заходняй дыялектнай зоне [6, с. 75]. Параўнайце: польскае *kielb* [17, т. 2, с. 2], рускае дыялектнае *колб, колба, колбень*, украінскае дыялектнае *колбень, коба, кобл, коблик, кобель, кобль, ковбеньяк, ковблик, колб* [11, с. 10]. На думку В.У. Мартынава, беларускае *келб* і літоўскае *kelbas* запазычаны з польскага *kielb*, якое ўзыходзіць да праславянскага **kьlbь* [2, с. 95]. Аднак А.С. Герд лічыць назву *келб* запазычаннем з літоўскай мовы [12, с. 10 – 12].

Асаблівасцю іхтыяфаўны Паазер'я з'яўляецца *вугор* (рус. *угорь*). У беларускіх гаворках бытуюць шматлікія варыянты для абазначэння вугра: *угор, вугар, вугр, угр, угар, вугорац, угорыч* і інш. [6, с. 68, 3, с. 10-11]. Сярод фанетычных відазмяненняў вылучаюцца паралелі польскага паходжання з насавымі галоснымі: *вангор, ангор, вынгор, вангош, вэнгош, вэнгар, вэнгер*. Яны адзначаны ў паўночна-заходняй зоне і ў заходне-палескіх гаворках [6, с. 68], параўнайце польскае *węgorz, węgor* [16, с. 16], праславянскае **agorь* [20, т. 2, с. 209].

Моўны аналіз беларускіх найменняў іхтыяфаўны на іншаславянскім фоне выявіў іх багацце і разнастайнасць. На лексічны склад назваў рыб уплываюць дыялектныя адрозненні гаворак, этнаграфічны склад насельніцтва, суседнія гаворкі і мовы. Іхтыялагічныя намінацыі ў беларускай мове і яе гаворках захавалі старажытныя формы і выяўляюць міжмоўныя беларуска-іншаславянскія сувязі.

Літаратура

1. Atlas Gwar wschodniosłowiańskich Białostoczczyzny / pod red. I. Maryniakowej / In-t Slawistyki. – Warszawa: Wyd-wo PAN, 1995. – Т. V: Leksyka 1, – 272 s.
2. Беларуская-польскія ізалексы. (Матэрыялы для абмеркавання): зб. / АН БССР; рэд.-выд. Савет; Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1975. – 164 с.
3. Грачыха, Т.А. Дыялектны тэматычны слоўнік іхтыя- і герпетафаўны Беларускага Паазер'я / Т.А. Грачыха. – Віцебск: Выд-ва УА “ВДУ імя П.М. Машэрава”, 2006. – 31 с.
4. Дейниченко, Н.П. Зоологическая лексика в восточно-полесском говоре украинского языка: автореф. ... дис. канд. филол. наук: 10.02.02 / Н.П. Дейниченко; Киев. гос. пед. ин-т. – Киев, 1985. – 22 с.
5. Добровольский, В.Н. Смоленский областной словарь / В.Н. Добровольский. – Смоленск, 1914. – 1022 с.
6. Жывёльны свет: Тэматычны слоўнік / склад. В.Дз. Астрэйка і інш.; рэд. Л.П.Кунцэвіч, А.А. Крывіцкі. – Мінск, 1999. – 239 с.
7. Зельцер, В.И. Из лексических связей брянских говоров. (На материале речной и рыболовецкой лексики) / В.И. Зельцер // Брянские говоры. Материалы и исследования по диалектологии: Уч. зап./ Ленингр. гос. пед. ин-т им. А.И. Герцена. – Л., 1968. – Т. 325. – С. 145-155.
8. Коломиец, В.Т. Происхождение общеславянских названий рыб: К IX Междунар. съезду славистов / В.Т. Коломиец. – Киев: Наук. думка, 1983. – 159 с.
9. Линдберг, Г.У. Словарь названий пресноводных рыб на языках народов СССР и европейских стран / Г.У. Линдберг, А.С. Герд. – Л.: Наука, 1972. – 368 с.
10. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. – Мінск: Фонд фундаментальных даследаванняў РБ, 1993-1998. – Т. 1: Раслінны і жывёльны свет / Г.У. Арашонкава, М.В. Бірыла, А.П. Груцо [і інш.]; рэд. М.В. Бірыла, Ю.Ф. Мацкевіч. – 1993. – 160 с., 368 карт.
11. Лексічныя балтызмы ў беларускай мове. (Матэрыялы для абмеркавання) : зб. / АН БССР; рэд.-выд. Савет; Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск, 1969. – 58 с.
12. Лексічныя ландшафты Беларусі: Жывёльны свет. – Мінск: Навука і тэхніка, 1995. – 255 с.
13. Лемцюгова, В.П. Украінска-беларускі слоўнік / В.П. Лемцюгова; пад рэд. акад. АН БССР М.В. Бірылы, праф. А.Я. Супруна. – Мінск: Вышэйш. шк., 1980. – 688 с.
14. Лисенко, П.С. Словник поліських говорів / П.С. Лисенко. – Київ, Наук. думка, 1974. – 260 с.
15. Максимов, В.И. Некоторые особенности суффиксального образования названий животных в диалектах (на материале лексики псковских говоров) / В.И. Максимов // Лексика русских народных говоров. – М. – Л.: Наука, 1966. – С. 106 -126.

16. Mocarcka-Kowalska, A. Słownictwo Warmii i Mazur. Rybołówstwo / A. Mocarcka-Kowalska // Studia Warmińsko-Mazurskie. – Wrocław – Warszawa – Kraków: Wyd-wo PAN, 1963. – Nr. 10. – 79 s.

17. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979 – 1986.

18. Словарь современного русского народного говора (д. Деулино Рязан. района Рязан. обл. / под ред. И.А. Оссоветского. – М.: Наука, 1969. – 611 с.

19. Усачёва, В.В. Материалы для словаря славянских названий рыб (семейство Cypriniade) / В.В. Усачёва // Этимология. [Ежегодник / отв. ред. О.Н. Трубочев]. 1973. – М., 1975. – С. 65 – 94.

20. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: [у 12 т.] / АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: Навука і тэхніка, 1978 – 2008.

Н.П. Даўбешка (Віцебск)

ПАРАЎНАННЕ Ў ПАЭТЫЧНЫХ ТВОРАХ Л. ГЕНІЮШ

Ларыса Геніюш – паэтка глыбока нацыянальная, а яе творы можна назваць сапраўднай крыніцай лінгвакраіназнаўчай інфармацыі. Усё таму, што яна “пісала пра асабліва блізкае і дарагое ёй, ... усё, што мае хоць нейкае дачыненне да Беларусі” [3, с. 32] – гісторыю роднага краю, беларускі народ, родную мову, родную прыроду. Як адзначае А. Марціновіч, “у выражэнні сваёй любові да Бацькаўшчыны Л. Геніюш пазбаўлялася гучных эпітэтаў і параўнанняў, абмяжоўвалася, здавалася б, словамі ў многім агульнымі...” [3, с. 27]. Гэтыя словы называюць прадметы і з’явы навакольнай рэчаіснасці і такім чынам аб’ядноўваюцца аўтаркай у паэтычным кантэксце, што ствараецца ўражанне асабістага дачынення чытача да напісанага: настолькі ўсё рэальна і звыкла. Але, учытаўшыся, разумееш: так сказаць можа толькі сапраўдны майстар слова.

Параўнанне з’яўляецца адным з самых ужывальных вобразных сродкаў у творах Л. Геніюш. У яго межах паэтка спалучае розныя назоўнікі: адушаўленыя: *У старэнькай бабкі, як у маладзіцы, / каптаной ўсялякіх, блузаў ды спадніцаў* [1, с. 139]; неадушаўленыя: *Словы, як стрэлы, і сэрца, як лук, / Стыхіяй змагання напята...* [1, с. 352]; адушаўленыя і неадушаўленыя: *...глядзіць, як дзяцюк, праз аконца / сінявокі разбуджаны дзень* [1, с. 43]; *Ў вёсцы, быццам сястра, дзічка хату маю / недзе голлем сваім абымае* [1, с. 78]; *Як дубы стаяць дзецюкі* [1, с. 328]; *Хлопчык маленькі, ты быццам світанне...* [1, с. 337] і інш. Асабліва цікавымі для раскрыцця ідэйна-эмацыйнага зместу твораў нам уяўляюцца параўнанні, заснаваныя на супастаўленні з’яў нежывой і жывой прыроды. Яны набліжаюцца да адушаўленняў: прырода бачыць, чуе, адчувае, як і чалавек: *...падняліся хмары лёгкім, сінім пухам, / паплылі, як гусі, адны за другою...* [1, с. 31]; *Раненым крыллем / сонейка хіліцца, / коўзаецца / і, як птушка, далоў* [1, с. 162] і інш.

З двух кампанентаў параўнання – суб’екта і аб’екта – большымі выяўленчымі магчымасцямі, на нашу думку, валодае аб’ект, паколькі менавіта ён адлюстроўвае багацце паэтычнага мыслення, выяўляе стаўленне аўтаркі да таго, што адлюстроўваецца ў творы. Часта ў якасці аб’екта параўнання Л. Геніюш выкарыстоўвае назвы бытавых прадметаў, якія акружаюць чалавека: *маланка – як бізун; подзьмух – як смык; жыццё – як торба; неба – як каптан; горад – як клетка; туга – як голкі; грошы – як лісце; дні – як колас; Нёман – як стужка*. Гэта ўспрымаецца вельмі натуральна: позірк аўтаркі ўвесь час скіраваны да Бацькаўшчыны, да яе гісторыі, да роднага маёнтка. Як трапна заўважае А. Марціновіч, паэзія Л. Геніюш “не спяшалася апрацаваць фарсістыя гарадскія сукенкі, яе не вабілі заморскія дзівы, бо ёй было пекна і ў сялянскай сукні...” [3, с. 27]. Цікава, што, ужыўшы пэўную лексему ў складзе параўнання адзін раз, Л. Геніюш, як правіла, паўтараецца вельмі рэдка. Але калі адно і тое ж найменне ўсё-такі выкарыстана ў некалькіх параўнальных канструкцыях, можна гаварыць пра невыпадковасць выбару. Пералік такіх слоў ачэрчвае кола прыярытэтаў у аўтарскім светаўспрыманні: *дыван, маці, сястра, сябар, зубр, каханне, мак, лён, колас, луг, сонца, неба, хваля, агонь* і інш. І гэты не